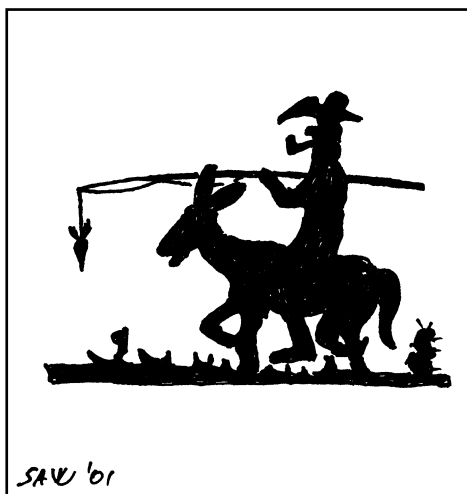

■ Mészáros Ádám

Akaratszabadság a büntetőjogban és annak a bűnrészességgel kapcsolatos összefüggései

H. Szilágyi István grafikája

Az akaratszabadság kérdésének büntetőjogi vonatkozása nem tartozik a sűrűn tárgyalt témakörök közé. Viszonylag kevés szerző említi e kérdés jelentőségét.¹ Ennek természetesen oka lehet az, hogy a (büntető)jogász alapvetően nem filozófus. Azonban bizonyos esetek megoldására néha nem mellőzhetők a filozófiai ismeretek, alapvetések.²

A cikk által felvetett hipotézis lényege, hogy az akaratszabadság kérdésében való állásfoglalás komoly következményekkel járhat egyrészt a büntetőjogi felelősség megalapozása tekintetében, másrészt a bűnrészesség, azon belül is a felbujtás értelmezésével kapcsolatban. Ennek megfelelően, előbb azt a kérdéskört tekintem át, hogy vajon az emberi magatartás meghatározott-e, ezt követően pedig azt, hogy az emberi magatartás meghatározható-e, illetve ezeknek a kérdéseknek a büntetőjog területén milyen konzekvenciái lehetnek.

1. A büntetőjogi felelősség és az akaratszabadság

A büntetőjogi felelősségrevonás alapja – természetesen a bűncselekmény fogalmi elemeinek konjunktív megvalósulásának követelménye és az eljárásjogi értelemben vett bűnösség megállapítása előtt – az akaratszabadság kérdésében való állásfoglalás. Erre nézve két szélsőséges álláspont

¹ Így például Nagy Ferenc a speciális büntetőjogi alapelvekkel összefüggésben a bűnösségen alapuló felelősség kapcsán, in: uő: A magyar büntetőjog általános része. Korona. Bp., 2001. 65–66. p.; illetve Földvári József a büntetőjogi felelősség és formái kapcsán, in: uő: Magyar büntetőjog. Általános rész. Osiris. Bp., 2002. 21–25. p.

² Lásd például a Gustav Radbruch-ról elnevezett formula is lényegében filozófiai alapon nyugszik.

alakult ki: a determinizmus és az indeterminizmus. A determinizmus alap gondolata az, hogy a kauzalitás törvényszerűségei az emberi akarat alakulására is érvényesek. Azaz, a büntetőjog területére vetítve ezt, a bűncselekmény elkövetését szükségszerűen determinálják a különböző oksági tényezők. Az ezzel szemben álló indeterminista koncepció lényege, hogy az emberek szabadon megválaszthatják cselekedetüket, és ezáltal felelősek is amiatt. Természetesen kialakultak „közbülső” felfogást valló nézetek is, illetve a két szembenálló állásponton belül is mérsékeltebbnek tekinthető koncepciók. Minden egyes irányzat áttekintését azonban nem tűzöm célul, és nem is vállalkozom minden egyes, a témával foglalkozó filozófus eredményeinek a bemutatására, hanem a két ellentétes álláspont lényegét néhány, általam kiemelkedőnek, meghatározónak tekintett filozófus nézetének figyelembevételével igyekszem bemutatni. Ezt követően vázolok egy hipotézist arra nézve, hogy mely elvre lenne célszerű a büntetőjogi felelősség alapjait építeni a további gondolkodás során.

1.1. Az akaratszabadság kérdésének filozófiai alapjai

Az akaratszabadság kérdésköre a klasszikus görög filozófiában merült fel először, de igazi jelentőséget a középkori keresztény filozófiában nyert.

Az akaratszabadság kérdésének vizsgálatánál Platónat tekintem kiindulási pontként. Platón az akaratszabadságot lényegében adottnak, létezőnek tekintette. Műveiben több helyen találni utalást a választás lehetőségére, képességére.³ Mivel kifejezetten nem írt az akaratszabadság kérdéséről, ezért az erről vallott nézetét ezen utalásokban lehet tetten érni, illetve a szabadságról alkotott elképzeléséből és a lélektanából, ezen belül pedig kifejezetten a lélek halál utáni életéről szóló hitvallásából lehet kikövetkeztetni.

Az ókori filozófus szerint a szabadságot egyedül a külső kényszer gátolhatja.⁴ Ugyanígy minden változás vagy magától következik be, vagy mástól kényszerítve.⁵

Platón a lélek és a test dualizmusát vallotta⁶, viszont ebben a párban – akár csak az általa alkalmazott többi binaritás esetén – az első tagot illeti az elsőbbség a realitás és jóság tekintetében.⁷ A lelket halhatatlannak tekintette, mivel a mozgók közül a lélek önmagát mozgatja, a lélek önmagát határozza meg, azaz választhat a fennálló lehetőségek közül.⁸ A léleknek továbbá három részét különböztette meg⁹: gondolkodás, indulat és vágyakozás. Lélektanának további alapvetése, hogy az ösztönöknek az értelem ellent tud állni, az indulat pedig ez

³ Lásd például: Menexenosz 248/A; Állam IV. K. 439/C; Phaidrosz 241/A – C

⁴ Kisebbik Hippiász: 366/C

⁵ Állam II. K. 380/D – E

⁶ Philébosz 35/B; Gorgiasz 523/A

⁷ Russell, Bertrand: A nyugati filozófia története. Göncöl. 1994. 130. p.

⁸ Földesi Tamás. Az akaratszabadság problémája. Gondolat. Bp., 1960. 21. p.

⁹ Állam IV. K. 436/A – B, illetve Phaidrosz 246/A – B

utóbbi segítségére van. A lélek részei közül a vágyakozás megzabolázására tehát a gondolkodás¹⁰ és az indulat irányul.¹¹ A vágyakozás és a gondolkodás értelmezése nem okoz különösebb problémát, azonban az indulat értelmezése nem egyértelmű. Ez azonosítható lehet egyrészt a lelkiismerettel¹², illetve a temperamentummal.¹³

A lélek részeit igazán képszerűen a Phaidroszban, az ún. kocsis hasonlattal mutatja be Platón. Ebben a lelket kettős szárnyas fogathoz és annak kocsisához hasonlítja. A fogatban az egyik ló szép és derekas, becsvágya mértékletességgel és szeméremérzettel párosul, parancssal és okos szóval lehet kormányozni. A másik ló azonban pont az ellenkező tulajdonságokkal rendelkezik: kedveli a féktelenséget, süket, alig engedelmeskedik a legnagyobb ösztökélésnek is. A fogat kormányosát tekinti Platón az értelemnek. Nézete szerint a kormányos és a fehér ló tartja vissza a fekete lovat. E helyütt érdemes lehet összevetni Platón lélektanát Freudnak az emberi lélekről alkotott elméletével. Freud szerint a lélek ugyancsak három részből áll, ezek az ösztön-én (őszvalami), az én és a felettes-én.¹⁴ Hasonlóan Platónhoz, Freud az én szerepét szintén egy lovasfogathoz hasonlítja, ahol az én azonosítható az ésszel vagy meggondoltsággal.¹⁵ A Platónnál értelmezési problémára okot adó indulatnak lényegében a felettes-én felel meg, amit Freud a lelkiismerettel hoz kapcsolatba.¹⁶

Platón ezen túlmenően egy egyszerűbb felosztást is alkalmazott.¹⁷ Eszerint a léleknek van egy jobbik része, amely kisebb, illetve egy rosszabb része, amely nagyobb. A tökéletes emberben a jobb rész uralkodik a rosszabbon. Ezeket az önmérséklet hangolja össze, ami közvetlenül áthatja az egészet. A józan megfontoltság eredménye, ha a meggyőződés az értelem segítségével vezeti az embert a jóra, és ez uralkodik. A józan önmérséklet szerepe a gyönyörök és vágyak megzabolázása.¹⁸ Az önmérséklet jellemzője, ha a lélek részei összhangban vannak, azaz a vezető és a vezetett egyetért abban, hogy az értelemnek kell uralkodnia. Érdekes ezzel kapcsolatban, hogy a modern pszichológiában is van olyan nézet, amely szerint az önfegyelem a lelki fejlődés módja.¹⁹

Mindebből azt kell megjegyezni, hogy a vágyakozás legyőzésének a lehetősége az értelem által bizonyítja az akarat szabadságát, mivel a választás ellentétes az ösztönző vágyakozással.

A halál utáni állapot kérdésében Platón a lélekvandorlás elméletét juttatta kifejezésre műveiben.²⁰ Ennek rövid bemutatása azért fontos, mert ez meghatároz-

¹⁰ Az ész, mint a szabad akarat alapja részletes kifejtését majd Kant teszi meg.

¹¹ Állam IV. K. 442/A

¹² Állam IV. K. 440/B – C

¹³ Állam IV. K. 441/B

¹⁴ Freud, Sigmund: Az őszvalami és az én. Hatágú Síp Alapítvány. 1991.

¹⁵ Freud: i. m. 29. p.

¹⁶ Freud: i. m. 46. p.

¹⁷ Állam IV. K. 431/A. skk.; illetve Phaidrosz 237/D – 238/A – B

¹⁸ Állam IV. K. 430/D skk.

¹⁹ Peck, M. Scott: A járatlan út. Park. Bp., 2001. 64. p.

²⁰ A halál utáni élet részletes leírását lásd: Állam: 614/A. skk.; Phaidrosz: 248/C. skk., illetve Gorgiasz 523/A. skk.

za a determinizmus – indeterminizmus kérdésében való állásfoglalását is. A Platón által vallott lélekvádorlás egyik vezérgondolata az emberi sorssal összefüggésben, hogy az emberek a sorsukat nem kapják, hanem maguk választják ki azt az életformát (aki választ, az felelős!), amely ezután a végzetük lesz. Ebből az következne, hogy a választott sors determinál. Azonban e rendszerben érvényesül az is, hogy az erénynek nincs gazdája, az bárkié lehet, aszerint, hogy azt mennyire tiszteli vagy nem tiszteli.²¹ Azaz az erény által a választott életformában van lehetőség a jobbá válásra. A választott sors tehát materiálisan determinál csupán, de lelkileg nem, mivel bölcsességgel, önmérséklettel van lehetőség a boldogságra, a jobb életre.

E gondolatmenetet lezárva, Platón a legszebb földi küzdelemnek azt a harcot tekintette, amelyet az embernek vívnia kell, hogy a legerényesebben éljen.²²

Végezetül Platón két gondolatmenetének bemutatását tartom indokoltnak. A szándékos és az akaratlan vétkezés kérdésében a Kisebbik Hippiászban²³ megdöbbentő eredményt olvashatunk. Ennek lényege, hogy akik szándékosan vétkeznek, azok jobbak, mint akik akaratuk ellenére. A hosszadalmas bizonyítás lényege, hogy az a jobb, aki több képességgel rendelkezik. Mint ahogy a jó futó képes arra, hogy ha akar, gyorsan fut (jó tulajdonság), ha akar, rosszul (rossz tulajdonság), ezzel szemben a rossz futó csak rosszul tud futni, mégpedig akaratlanul, ennek analógiájára csak a jó képes szándékosan vétkezni, a rossz csak akaratlanul. Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy az emberek egy része determinált a rosszra, mivel nem tud jól tenni, más részük azonban nem determinált, mert ha akar, jól tesz, ha akar, rosszat. Azonban Platón is beismeri, hogy ez az eredmény csak egyfajta beszélgetés logikájának a következménye, és maga is ingadozik ezen eredmény helyességével kapcsolatban. Más kérdés, hogy a Gorgiaszban is említést tesz olyan bűnösökről, akik jóvátehetetlen bűnt követtek el, és őket nem lehet megjavítani, hanem velük csak másokat lehet elijeszteni a bűntől.²⁴ Ez utóbbi művében azonban, mindezekkel ellentétben, végső soron azt bizonyítja be, hogy jogtalanságot elkövetni rosszabb, mint elszenvetni.²⁵ Ezzel pedig azt állítja, hogy aki jogtalanságot követ el, az szükségképpen rossz.

Az okságról Platón egy kozmológiai fejtegetésében azt tanítja, hogy mindent az értelem és belátás kormányoz, azaz a mindenségben a dolgok rendjét az értelem irányítja, ez a dolgok oka.²⁶ Az ok tehát az irányító értelemmel azonos, az-

²¹ Erénynek Platón a bátorságot, a mértékletességet, az igazságosságot és más efféléket (Lakhész 198/A) tekintett.

²² Gorgiasz 526/E

²³ Kisebbik Hippiász 371/A. skk.

²⁴ Gorgiasz 525/B

²⁵ Gorgiasz 469/B. skk.

²⁶ Philébosz 28/D

az az ész irányítja a keletkezést és a működést. Kijelenti továbbá, hogy a lélek is a mindenségből költözött az emberi testbe, illetve, hogy bölcsesség és értelem nincs lélek nélkül. Azaz a lélekben is az értelem irányít, ez az ok. Az értelem azonban nem lehet determinált. Horváth Judit ezzel kapcsolatban megállapítja, hogy az isteni értelem a mindenségért felelős, a mindenség létrehozója, irányítója, az emberi értelem pedig az emberi életért felelős, és az emberi értelem hozza létre a tudásból és gyönyörből kikevert legjobb emberi életet.²⁷

A keresztény filozófia egyik meghatározó alakja, Szent Ágoston, tisztán filozófiával kevésbé foglalkozott, és akkor is híven követte a Szentírás tanait. Elképzelésében sajátosan keveredett a predesztináció (eleve elrendeltség) és a szabad akarat gondolata. Ennek oka a keresztény filozófia fejlődése, illetve a fokozatosan felmerülő és megoldandó problémák. A keresztény vallás alapja, hogy Isten mindenható, nélküle nem történhet semmi, illetve, hogy Isten a legfőbb jó. Az emberek azonban mégis sokszor vétkeznek. De ha Isten akarata nélkül nem történhet semmi, akkor végső soron Isten felelős az emberek bűneiért. Ez azonban ellentétben áll azzal, hogy Isten a legfőbb jó. Ennek a feloldhatatlannak tűnő problémának a megoldására, azaz Isten felelősségének elhárítására alakult ki a szabad akarat konstrukciója.²⁸ Azonban a szabad akarat elképzelése továbbra is merőben ellentétben áll az isteni predesztinációval. Ugyanis, ha Isten előre lát mindent, és akarata nélkül semmi sem történhet, akkor az ember szabad akaratát sem történhet Isten szabad akaratát nélkül.

Szent Ágoston kezdetben – a korabeli keresztény felfogással összhangban – az isteni predesztinációt vallotta. Ennek megfelelően mereven igyekezett elutasítani a szabad akarat lehetőségét. Ezzel azonban szembesült a fentebb vázolt problémával, nevezetesen Isten felelősségének problémájával. Ágoston kezdetben kísérletet tett ezen ellentmondás feloldására, és azt tanította, hogy az első emberpár még rendelkezett szabad akarral, azonban a bűnbeesés után ez megszűnt.²⁹ Ez az eredendő bűn azóta is átöröklődik, és csak Isten kegyelme képes arra, hogy az embereket erényessé tegye, tehát a saját akaratuk nem. Szerinte az Isten az embereket két részre osztotta, a kiválasztottakra és a kárhozottakra. Ez a felosztás azonban nem az emberek érdemein alapul, hanem az Isten kénye-kedve szerint. A lényeg tehát, hogy Isten eleve elrendelte, hogy az ember kárhozatra jut vagy üdvözl, de ez utóbbiak sem a maguk erejéből üdvözlnek, hanem Isten kegyelme folytán. Viszont ha Isten mindent elrendelt, akkor nyitva maradhat a kérdés, hogy az első emberpár hogyan rendelkezett szabad akarral.³⁰

Látható tehát, hogy Ágoston kezdetben teljesen a predesztináció mellett, és az akarat szabadság ellen tört lándzsát. Később azonban mégis találni nemcsak utalásokat, hanem hosszabb fejtegetéseket is, amelyek a szabad akarat mellett érvelnek, és ezzel magyarázza a bűn eredetét. Így Vallomás című művében, amelyben a filozofikus gondolatok leginkább a teremtés és az idő körül találhatók

²⁷ Horváth Judit utószava: in Platón: Philéboz. Atlantisz. Bp., 2001. 122. p.

²⁸ Földesi Tamás: i. m. 37. p.

²⁹ Russell, Bertrand: i. m. 313. p.

³⁰ Földesi Tamás: i. m. 40. p.

meg. E könyvében Ágoston lényegében a szabad akaratot tekinti a bűn okának.³¹ Ennek a gondolatnak az alapja, hogy mindent Isten teremtet, Isten azonban jó. Mivel Isten jó, úgy a rossznak oka nem lehet. Ha Isten lenne a rossz oka, akkor Isten sem lenne jó. Az egyedüli megoldás tehát, hogy a bűnért az ember felelős. Érdekes azonban, hogy több helyen találni utalást arra, hogy a jó dolgokat Isten irányítja.³² Ez az irányítás azonban – ha nem is kérdőjelezi meg, de mindenesetre féloldalassá teszi a szabad akarat teóriáját. Eszerint ugyanis a szabad akarat csak a bűn irányában érvényesül, a jó irányában ott van Isten igazító akarata is.

A témával kapcsolatban meghatározónak tekinthető filozófusok közül Immanuel Kant érdemel még figyelmet, tekintettel arra, hogy nála az akaratszabadság gyakorlati jelentőséget is kap.

Kant az akaratszabadság tekintetében alapvetően az empirikus és az a priori megismerés elkülönítésében ez utóbbi mellett foglalt állást.³³ Ennek lényege, hogy nem lehet az akaratszabadságot az empirizmus rendszerében tárgyalni, mivel azt érzéki tapasztalás útján nem lehet megismerni, így az erről szerzett ismeret csak a priori, azaz az ész által megismerhető lehet.

Korai kritikai írásaiban nagymértékben tükröződnek a platóni gondolatok. A már Platón által megtett felismerést, a test és lélek különválasztását azonban Kant tovább finomítja a szabadságról alkotott elképzelésében³⁴, s a moralitás szférájának elkülönítésével meghaladja azt. Szintén platóni hagyomány annak elismerése, hogy a lélek önmozgó, azaz halhatatlan.³⁵

Kant korábbi írásaiban is utal arra, amit később részletesen ki is fejt, nevezetesen, hogy az akaratszabadság lényegében az önmeghatározásban, öntevékenységekben érhető tetten³⁶, illetve azt nem határozhatják meg a külső ösztönzések. Azonban nem minden tekintetben érvényesül a szabadság, mivel abban is meghatározottak vagyunk. Ennek korábban az egyik korlátjaként azt állította, hogy a szabadság csak a jó tekintetében és aktivitásként érvényesül³⁷, később pedig a szabadságot pusztán a morális törvények tekintetében ismerte el.³⁸ E két korlát csupán részben fedi egymást, mivel a későbbi álláspontja értelmében a szabadság abban is áll, hogy az ember a rossz cselekedetét elkerülhette volna, korábban viszont kifejezetten azt állította, hogy a morálisan rossz cselekedetek nem szabadságunk révén történnek³⁹, illetve, hogy a szabadság nem abban áll, hogy az em-

³¹ Szent Ágoston vallomásai. Szent István Társulat. Bp., 2002. VII. könyv.

³² Lásd például V. K. VII. fej. 2.; V. K. XIII. fej., VI. K. XI. fej. 4.; XI. K. I. fej.

³³ Kant: i. m. 1991/a. 100. p.

³⁴ A testet az állati énnel azonosítja, amely lényegében azonos a Platón által is jelzett ösztönnel, a lelket azonban az ésszel, ami az irányítást végzi, és ez az, ami szabad. Lásd: Kant, Immanuel: Prekritikai írások. Osiris. Bp., 2003. 896. p., illetve 892. p.

³⁵ Kant: i. m. 2003. 887. p., illetve 906. p.; illetve A gyakorlati ész kritikája. Gondolat. Bp., 1991. 244. p.

³⁶ Kant: i. m. 2003. 888. p.

³⁷ Kant: i. m. 2003. 888. p.

³⁸ Kant, Immanuel: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. Gondolat. Bp., 1991. 90. és köv. p.

³⁹ Kant: i. m. 2003. 896. p.

ber választhatta volna valaminek az ellenkezőjét is, hanem abban, hogy szándéka nem volt szenvedő, nem volt kényszerített.⁴⁰ Ezt a tételt később módosítja, s a későbbiekben bevezetésre kerülő kategorikus imperatívusz (olyan parancs, amely egy cselekedetet önmagáért valóan, és nem más célra vonatkoztatva állít objektíve szükségszerűnek) lényege pont az, hogy ez az egyetlen erkölcsi parancs. Amennyiben viszont parancs, úgy „kényszerítő hatású” is. Mindenesetre ez a felfogása merőben ellentétben áll az ágostoni akaratszabadság-felfogással. Míg ugyanis Ágostonnál a szabad akarat a rossz okaként jelentkezik, addig Kant korai írásaiban az éppenséggel a jó vonatkozásában érvényesülhet csak.

Kant az akaratszabadság kérdésében az empirikus – a priori megismerés megkülönböztetése mellett másik distinkciója az érzéki világra és az értelmi világra vonatkozik. Kiemeli azonban, hogy az ember teljes mértékben se nem intellektuális természetű (ekkor ugyanis minden cselekedet aktívan lenne meghatározott), se nem érzéki természetű (ekkor ugyanis minden cselekedet passzívan lenne meghatározott). Az érzékiség azonban szerintem nem tudja szenvedővé tenni az ember intellektusát. Így a szabadságot az intellektusban, pontosabban annak morális részében találja meg. Ezt ugyanis csak az erkölcsi törvény határozza meg, azaz az érzéki feltételeknek nincs alávetve.

Kant (akaratszabadságról alkotott) filozófiájában három dologra helyezi a hangsúlyt, illetve ezek szerves egységet képeznek: a szabadság, az autonómia és az erkölcsi törvény.

A szabadság kérdését, ahogy ezt a fentiekben láthattuk, lényegében a moralitás szintjére helyezi. Itt azt vizsgálja, hogy mi az erkölcsileg jó akarás módja. Az erre adott válaszában a lényege, hogy az embernek arra a kérdésre kell felelnie, hogy akarja-e, hogy maximája⁴¹ általános törvénné⁴² váljon⁴³, és amennyiben nem, akkor azt el kell vetnie. Azonban Kant is felveti, hogy sosem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, hogy a kötelességszerű cselekedet csupán morális okon alapult-e. Továbbra is fenntartja, hogy az ész önmagáért, és minden jelenségtől függetlenül parancsolja meg, hogy mi történjen. Az erkölcsi törvény szerintem teljes egészében a priori, illetve ez az egyetlen kategorikus imperatívusz, illetve ezt hajlamainkkal szemben is követni kell.

A következő alappillér az akarat autonómiájának elve.⁴⁴ Ez azt jelenti, hogy az ember csak a saját törvényhozásának van alávetve, illetve csak e saját törvényhozása szerint cselekszik.

A szabadsággal kapcsolatban – korábbi írásaival egyezően – fenntartja azt, hogy az akarat szabadsága azt jelenti, hogy az meghatározó külső okok nélkül is tud hatni, azaz ez az első ok.⁴⁵ Ezzel szemben áll a természeti szükségszerűség,

⁴⁰ Kant: i. m. 2003. 898. p.

⁴¹ Szubjektív szabály, mely szerint a feltételt az alany csak a saját akaratára tekinti érvényesnek.

⁴² Objektív szabály, amely akkor érvényesül, ha a feltételt objektívnek, azaz minden egyes lény akaratára érvényesnek ismerjük el.

⁴³ Kant: i. m. 1991/a. 138. p.

⁴⁴ Kant: i. m. 1991/a. 204. p., illetve 1991/b. 66. p.

⁴⁵ V.ö. Kant: i. m. 2003. 902. p., illetve 1991/b. 81. p.

amely az ésszel nem bíró lények okságának az a tulajdonsága, hogy idegen okok hatása által tevékenységre határozható meg.⁴⁶ Az akarat szabadsága szerinte lényegében az autonómia, azaz az akarat azon tulajdonsága, hogy önmaga törvénye legyen. Ez pedig a kategorikus imperatívusznak felel meg.

Kant az érzéki és értelmi világ elkülönítésének megfelelően az okságot is két szinten értelmezi. Egyrészt nem tagadja, hogy az érzéki világban feltétlenül érvényesek a természeti szükségszerűségek. Másrészt azonban az erkölcsi törvény tekintetében a morális elv érvényesül, amely olyan oksági törvény, amely az okság meghatározásának alapját az érzéki világ összes feltételétől függetleníti.⁴⁷ Ezzel összefüggésben, az akaratot annak a képességének tekinti, hogy az ész szabálya valamely cselekedet indítóokává váljék. Megjegyzendő, hogy Kant elsősorban nem azt vizsgálja, hogy az akarat mennyire képes a szándék kivitelezésére, hanem csak azt, hogy lehet-e a tiszta ész közvetlenül meghatározó. Azaz alapvetően elkülöníti az akaratot és a szándékot. Az akaratot az erkölcsi törvény határozza meg, ez azonban önmaga nem határozza meg egyben a szándékot, viszont az akarat okként jelentkezik a szándékban. A felróhatóság alapja azonban mindenképpen az erkölcsi törvény fennállása és tudata (ezzel pedig a szabad akarat), mivel ha az ember nincs tisztában az erkölcsi törvénnyel (mint kötelességgel), akkor azt sem tudhatja, hogy mit követ, vagy mit szeg meg. Ebből következően emeli ki Kant, hogy csak az a cselekedet felel meg az erkölcsi törvénynek, amely egyben e törvény kedvéért történik. Csak ez esetben lesz a cselekedetnek moralitása. Ellenben, ha az akaratképzés megfelel ugyan az erkölcsi törvénynek, de az valamely érzés közbeiktatásával történik, a cselekedetnek nem moralitása, csupán legalitása lesz.⁴⁸

A természeti szükségszerűség és a szabadság közti különbséget ezen túlmenően az időhöz való viszonyban is felfedezi. Ennek megfelelően a természeti szükségszerűség az elmúlt időhöz kapcsolódik, azaz ami felett már nincs hatalom. Azonban a szabadság nincs alávetve időbeli feltételeknek, illetve ahhoz a tudathoz tartozik, amellyel az ember szubjektív magánvaló dolognak tartja magát (autonómia).

Mindezekből következően, ha a személy törvényellenesen cselekszik, akkor joggal mondhatja azt, hogy ezt a cselekedetet nem feltétlenül kellett volna megtennie, tekintet nélkül arra, hogy ezt a cselekményt egyébként a múlt kellően meghatározta (azaz e tekintetben szükségszerű volt), mivel ez a cselekmény jellemének egyetlen jelenségéhez tartozik, s ezt a jellemet ő adja saját magának, s ennek, mint minden érzékiségtől független oknak tulajdonítja magát a jelenséget is. Ezzel összefüggésben emeli ki Kant, hogy a lelkiismeret az, amely mindig emlékeztet arra, hogy a jogtalanság elkövetése idején eszünknel voltunk, azaz éltünk szabadságunkkal.

Ezen gondolatsor legtömörebb összegzését maga Kant adja: „noha az ember cselekedetei az időben korábbi meghatározó okok folytán szükségszerűek,

⁴⁶ Kant: i. m. 1991/b. 81. p.

⁴⁷ Kant: i. m. 1991/a. 162. p.

⁴⁸ Kant: i. m. 1991/a. 186. p.

mégis szabadnak nevezzük őket, mert belső, saját erőink által előidézett képzetek, ösztönző körülmények által teremtett kívánságok okozzák őket, tehát tetszésüktől függenek”.⁴⁹

Kant végkövetkeztetése a szabad akaratról egyrészt, hogy a szabadságot nem lehet semmilyen módon bizonyítani, illetve ez a kérdés se nem érthető, se nem belátható, hanem pusztán „az ész szükségszerű előfeltevése egy olyan lényben, amely úgy véli, tud arról, hogy akarata, vagyis a puszta vágyóképessegtől eltérő képessége van (nevezetesen az, hogy intelligenciaként, tehát az ész törvényei szerint határozza meg magát cselekvésre, függetlenül a természeti ösztönöktől)”.⁵⁰ Másrészt felismeri azt, hogy a szabad akarat az ember önmeghatározásán alapul⁵¹, illetve azt a kettősséget, hogy az egyszersmind az érzéki világ része, és ezáltal bizonyos törvényeknek van alávetve, illetve mint magánvaló lény független, azaz eszét az érzéki benyomásoktól függetlenül használja.⁵² Azaz bármilyen irányban ösztönzik a hajlamai, ezek nem károsíthatják akarásának törvényeit, és nem is felel értük, csak azért felel, ha az akarat ész törvényeinek rovására hatni engedi őket. Ez jelenti egyébként a test és lélek dualizmusának addigi meghaladását, mivel a lelki működések egy külön területében, a moralitásban helyezi el a szabad akarat konstrukcióját. Ez, mint korábban utaltam rá, szoros kapcsolatban van az előbb hivatkozott autonómiával.

Az akaratszabadság kérdésének filozófiai megalapozását Max Planck erről alkotott véleményének bemutatásával zárom. Max Planck neve akár megdöbbenést is kelthet egy alapvetően büntetőjogi tárgyú dolgozat keretében, főleg, ha filozófiai kérdésekkel összefüggésben említik, mivel Planck a modern fizika – a kvantummechanika – területén ért el kimagasló teljesítményt. Ami viszont érdekes lehet számunkra, az az, ahogy egy fizikus vélekedik az akaratszabadságról.

Planck a fizikában a determinizmust, a kauzális meghatározottság elvét vallotta. Azonban kiemelte azt is, hogy minden eredmény attól függ, hogy milyen rendszeren belül, milyen előfeltevésből kiindulva vizsgáljuk a jelenségeket.

Az emberi akaratszabadság tekintetében arra az álláspontra jutott, hogy az objektív tudományos szempontból nézve determinált, azonban az ember szubjektív álláspontjából nézve szabad. Azaz „az idegen akarat kauzálisan kötött, más ember minden akarati cselekvése, legalábbis elvben, az előfeltételek kellő ismeretében, mint az oksági törvény szükségszerű következménye megérthető és részleteiben előre meghatározható. A megfigyelő intelligenciájától függ, hogy gyakorlatilag ez mennyire valósítható meg. Saját akaratunk ezzel szemben csak múltbéli cselekvéseinkre nézve ismerhető meg kauzálisan, jövőbeli tetteink szempontjából szabad, saját akarati cselekvésünket lehetetlen, a még oly magas képzettségű intelligencia számára is, tisztán az értelemből, környezetünk jelen állapotából és befolyásaiból levezetni.”.⁵³

⁴⁹ Kant: i. m. 1991/a. 214. p.

⁵⁰ Kant: i. m. 1991/b. 96. p.

⁵¹ Kant: i. m. 1991/b. 83. p.

⁵² Kant: i. m. 1991/b. 94. p.

⁵³ Planck, Max: Válogatott tanulmányok. Az új fizika világképe. Gondolat. Bp., 1982. 253–254. p.

Tehát Planck szerint az emberi cselekvés objektív szempontból determinált, azonban szubjektív szempontból, önmagunkból kiindulva nem determinálható. Azaz a szabad akarat lényege igazából nem az, hogy szabadok vagyunk-e, hanem az, hogy szabadnak érezzük-e magunkat. Végül kiemeli, hogy a szabad akarat feletti vita lényegében szemléletmódok feletti vita.

1.2. Az akaratszabadság kérdésének szerepe a büntetőjogi felelősségben

A büntetőjogi felelősségrevonás megalapozásához feltétlenül szükséges az akaratszabadság kérdésében állást foglalni. E kérdés megválaszolása jelentősen érinti egyben a büntetés célját is. A jogtörténet során e tekintetben két alapmodellt lehet megkülönböztetni. Az első a klasszikus büntetőjogi iskola időszakára volt jellemző (XVIII. – XI. század). E korszak jellemzője az indeterminizmus filozófiai elfogadása volt, ebből pedig az következett, hogy a büntetés célja elsősorban az arányos és igazságos megtorlás volt. A szükségszerű kapcsolat alapja az, hogy amennyiben az elkövető szabadon dönthetett a bűncselekmény elkövetéséről, akkor ez a szabad döntés lesz az alapja a vele szembeni felróhatóságnak, azaz a büntetés célja az e döntés miatti megtorlás. Az akaratszabadság kanti értelmezése, nevezetesen az erkölcsi törvény, mint morális kategorikus imperatívusz, egyenesen erre az álláspontra vezet, mivel egyrészt az ember nem tekinthető úgy, mint más szándékának az eszköze, illetve az embernek a szerint a maxima szerint kell cselekednie, melyet követve egyúttal azt is akarhatja, hogy maximája általános törvény legyen. A klasszikus büntetőjogi iskola megalapozó és meghatározó személyisége, Cesare Beccaria is az igazságos és arányos megtorlásban látta a büntetés célját, kiemelve azonban ezen túl a speciálpreventív célt is. Kant és Beccaria között a különbség annyiban ragadható meg, hogy Kant az élet kioltásának lehetőségétől sem riadt vissza az arányos büntetés tekintetében⁵⁴, Beccaria azonban mindvégig élesen fellépett a halálbüntetés ellen.⁵⁵ A klasszikus büntetőjogi iskola ellenhatásaként alakult ki az ún. pozitivistá büntetőjogi iskola. Ennek egyik fő jellemzője a determinizmusra való építkezés, aminek következménye a büntetés céljának a megelőzésben való megfogalmazása. A szükségszerű következmény alapja itt az, hogy mivel az elkövető az adott körülmények között szükségszerűen a bűncselekmény elkövetése mellett dönt, ezért a büntetés kilátásba helyezésével, mint visszatartó motívum beültetésével az elkövető motívumai közé, lehet a bűncselekmény (újabb) elkövetésének gátat szabni.

Az akaratszabadság kérdése, ahogy az az eddigiekből kiderült, objektíve nem válaszolható meg. Erre a plancki felismerés enged következtetni az előfeltevések jelentőségéről. Ennek figyelembevételével ugyanis látható, hogy a platóni előfeltevésekből kiindulva, csakúgy, mint Kantnál, abban a rendszerben a végső konklúzió a szabad akarat melletti állásfoglalás. A Szent Ágoston által alkalmazott elő-

⁵⁴ Kant, Immanuel: Az erkölcsök metafizikája. Gondolat. Bp., 1991. 441. p.

⁵⁵ Beccaria, Cesare: A bűnökről és a büntetésekről. Eötvös. Bp., 1998. 43 – 47. p.

feltevés pedig (Isten mindenható) determinál az akaratszabadságot elutasító eredményre, mindamellett Ágoston sem tudta kibogozni azt a gordiuszi csomót, amely az akaratszabadság és Isten létének ellentmondásából ered. Lényegében Freudnál is az az előfeltevés, hogy az ember magatartását a tudatos élmények mellett a tudatalattiba elfojtott élmények mozgatják, a lelki élet szigorú determináltságának elismeréséhez vezetett.

A kauzalitással összefüggésben annyit lehet mindössze megállapítani, hogy a múltban megtörtént események okait, pontosabban azok okságának egyfajta láncolatát (kétségtelen megállapítás nem tehető) utóbb fel lehet térképezni. Ezzel tehát a múltbeli dolgok – legalábbis egyfajta – kauzális folyamata megállapítható. Viszont a jövőbeni történések, akár a múltbeliek figyelembevételével is, véleményem szerint az emberek számára teljes bizonyossággal nem állapíthatók meg. Mindezen bizonytalanság ellenére el kell fogadnunk a szabad akarat melletti vagy az elleni egyik álláspontot. Ez azonban csak szubjektív alapon történhet.

A számomra meggyőzőbb álláspont – tekintettel az ember azon képességére vagy jellemzőjére, hogy önmagát szabadnak határozza meg – a szabad akaratot elismerő nézet. Úgy vélem, ez ad magyarázatot és egyben megnyugtató alapot a felelősségrevonás miértjére. A probléma lényege az, hogy amennyiben a determinista koncepciót fogadjuk el, akkor az a probléma merül fel, hogy mi alapján büntetjük meg azt az elkövetőt, aki nem cselekedhetett másként, mint ahogy cselekedett. Ezzel az állásponttal azonban, mivel hiányzik a felróhatóság alapja, a büntetőjogi felelősség alapja is – legalábbis jelentős mértékben – megkérdőjeleződik, illetve maga a büntetőjog, de akár az egész jogrendszer is, talaját vesztheti. Csak az indeterminista koncepció ad megnyugtató választ a büntetőjogi felelősség alapjára, mivel e szerint éppen azért vonjuk felelősségre a bűncselekmény elkövetőjét, mert szabad akaratánál fogva dönthetett a bűncselekmény elkövetése ellen vagy mellett. És mivel a bűncselekmény elkövetése mellett döntött, ezért ezt rójuk fel neki. Természetesen ezzel nem lehet elvitatni azoknak a motívumoknak a szerepét, amelyek a cselekmény elkövetése irányában befolyásolnak. Ezek értékelésére azonban egy kellően árnyalt büntetőjogi rendszer – mint amilyen a magyar is e tekintetben – megfelelő választ ad (lásd például az erős felindulás értékelését az emberölés kapcsán, vagy a kényszer, fenyegetés felelősséget moduláló hatását).

2. Az akaratszabadság kérdésének problematikája a bűnrészesség körében

Külön problémaként jelentkezik az akaratszabadság kérdése a tettesség – részesség témakörében, különösen a felbujtás esetén. Felbujtó alatt azt a személyt értjük, aki mást bűncselekmény elkövetésére szándékosan rábír, pszichikai bűnszolgát pedig azt, aki a tettes bűncselekményét pszichikai úton előmozdítja. Mindkét elkövetői alakzat jellemzője egy másik személy (a leendő tettes) cselekményének a befolyásolása. A felbujtás lényege a rábírás. A rábírást korábban a bűncselekmény determináló okának tekintették, így Csemegi Károly szerint a felbujtás uralkodó eleme a rábírás, amely a bűncselekmény oka, ez pedig annak kö-

vetkezménye. A felbujtás tehát a szellemi létoka a bűncselekménynek. Továbbá Csemegi szerint a felbujtás lényege a determinálás, ami azt is magában foglalja, hogy ez a kizárólagos oka, a szellemi oka a tettesi bűncselekmény elkövetésének. Ez tehát a determináló pszichikai erő (vis psychica).⁵⁶ Csemegi felfogásában a felbujtás egy olyan aktus, amelynek szükségszerű következménye a tettesi bűncselekmény elkövetése. Ezzel összhangban a XIX. század neves büntetőjogásza, Feuerbach azt vallotta, hogy a felbujtó, amikor rábírja a tettest a bűncselekményre, akkor ezzel a bűncselekménynek szükségszerű és elégséges okává válik.⁵⁷ Ugyanígy Tittmann szerint a felbujtó a tettes akaratát a bűncselekményre elhatározóvá teszi.⁵⁸ Sorra találni még hasonló álláspontokat a büntetőjog tudományában.

Azonban, mint azt a korábbiakban a büntetőjogi felelősség megalapozása kapcsán kifejtettem, nem fogadható el a determinista koncepció az emberi magatartásokkal kapcsolatban. Egy büntetőjogilag felelősséggel tartozó személy akaratát nem lehet determinálni, hanem az ok és az okozat között ott kell lenni a tettes „önelhatározásának”, azaz szabad akaratának. Végső soron mindenki maga dönt a saját cselekedetéről. Erre a megállapításra jutott Lagenbeck, midőn azt vallotta, hogy más ember akaratát nem lehet determinálni, azaz elhatározóvá tenni, mivel az ok és az eredmény között ott kell lenni a tettes saját elhatározásának.⁵⁹

Véleményem szerint felelősséggel tartozó emberek esetén nem lehet szó determináltságról, azaz nem lehet szó olyan esetről, hogy egy szóbeli, de akár más jellegű közlésnek szükségképpen meghatározható a következménye. Ez csak szűk körben és olyan esetben képzelhető el, amikor nem beszélünk büntetőjogilag felelősséggel tartozó személyről. Ezért a felbujtásnak a Csemegi-féle értelmezése lényegében pont a felbujtást, mint részesi alakzatot teszi kétségesé, mivel az olyan személyre gyakorolt „rábírás”, aki nem a szabad akaratából követ el bűncselekményt, már inkább tekinthető közvetett tettesi közreműködésnek. (Közvetett tettes alatt azt a személyt értjük, aki a bűncselekmény elkövetésére más személyt, lényegében mint eszközt használ fel. Ennek tipikus esete, ha a felhasznált személy gyermekkorú, vagy ha nem rendelkezik beszámítási képességgel.)

A rábírás mai értelmezés szerint olyan pszichikai hatás kifejtése, amely következtében a tettes elhatározza magát a bűncselekmény elkövetésére.⁶⁰ Ez a részesi alakzat csak akkor valósul meg, ha a rábírás hozta létre a tettesben a döntő motívumot, illetve ha ez eredményes volt, azaz a tettes a bűncselekményt elkövette (vagy legalább megkísérelte elkövetni). Ebből következően azt kell felbujtónak tekinteni, aki meghatározta a tettes cselekményét (mivel csak a rábírás eredményessége, azaz a tettesi cselekmény elkövetése esetén lehet szó felbujtásról, tehát a rábírás sikeressége teszi meghatározóvá a felbujtást). Azaz a fel-

⁵⁶ Lőw Tóbiás (szerk.): A magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről (1878:V.t.cz.) és teljes anyaggyűjteménye. Pesti Könyvnyomda. Bp., 1880. 457. p.

⁵⁷ Idézi Wlassics Gyula, in: uő: A bűnkísérelt és a bevégzett bűncselekmény. A tettesség és részesség tana. MTA. Bp., 1885. 185. p.

⁵⁸ Idézi: Carrara Ferenc: A büntető jogtudomány programja. MTA. Bp., 1878. 286. p.

⁵⁹ Wlassics Gyula: i. m. 190. p.

⁶⁰ Földvári József: i. m. 202. p.

bujtás értelmezése még ma is szorosan kötődik a tettes személyének meghatározásához, determinálásához. Az előbbi fejtegetés értelmében azonban a büntetőjogi felelősségnek az indeterminizmusra helyezése kizárja a rábírásnak azt az értelmezését, hogy az teljesen determinálja a tettes akaratát. Ezen a ponton merül fel a kérdés, hogy a felbujtásnak ezek tükrében hol lehet szerepe a büntetőjogban. A felbujtás megállapításának tulajdonképpen kettős korlátot kell szabni. Egyik oldalról nem lehet szó teljes akarat-meghatározásról (ez a felbujtás felső korlátja). Az ún. alsó korlát kérdése azt jelenti, hogy milyen esetben lehet már felbujtást megállapítani, szemben a bűnsegéllyel. Az ezzel kapcsolatos probléma az, hogy ma az elméleti büntetőjogászok többsége nemcsak akkor véli megállapítani a felbujtást, ha a tettes ez előtt nem is gondolt a bűncselekmény elkövetésére, hanem akkor is, ha ugyan már gondolt a bűncselekmény elkövetésére, de még nem határozta el magát arra.⁶¹ Arról a kérdésről azonban, hogy miként minősül a „rábíró” cselekménye, ha a tettes már olyan szilárdan elhatározta magát a bűncselekmény elkövetésére, hogy a „rábírás” már semmilyen hatással nem volt rá, az újabb szakirodalom kifejezetten nem tesz említést, azonban azt az álláspontot lehet levezetni, amit már többek között Heller Erik is képviselt, hogy ti. ilyenkor részesi közreműködést nem lehet megállapítani. Így lényegében csak sikertelen felbujtásról, azaz felhívásról lehet szó, amely előkészületi magatartás, és csak meghatározott bűncselekmények esetén büntetendő.

Ehhez további két elméleti jelleggel bíró probléma kapcsolódik. Az egyik, a korábban ún. fősegédnek⁶² nevezett elkövető esete. Ennek lényege, hogy a már a bűncselekmény elkövetését fontolgató tettest egy olyan személy segíti a cselekmény elkövetésében, akinek a segítsége nélkül a bűncselekményt nem is lehetett volna elkövetni. Ennek legismertebb példája a Majláth György hajdani országbíró elleni 1883. május 28-i merénylet. A Curia ezzel kapcsolatban kiemelte, hogy ha a közreműködés olyan, hogy e nélkül a büntett elkövetése lehetetlen, akkor az ezen közreműködés felajánlása és az illető személynek e körüli tevékenysége, nem segítése többé a büntettet különben is elkövetőknek, hanem egyenes reábírása.⁶³ A Curia azonban későbbi esetekben azt mondta ki, hogy segéd és nem felbujtó az, akinek a közreműködése nélkül nem lehetett végrehajtani a tettet (BJT. XV. 131.). Ezzel szemben, a Majláth-esetnek megfelelő döntés született nemrég. Ennek tényállása szerint a tettes zsarolási, lényegében jogtalan haszon-szerzési célját felismerő elkövető tette lehetővé a tettes számára a zsarolás elkövetését. A legfőbb bírói fórum az elkövető felelősségét – hasonlóan a Majláth-esethez – felbujtásban állapította meg.⁶⁴

⁶¹ Nagy Ferenc: i. m. 282. p.

⁶² Ezt az elkövetői kategóriát az 1843. évi büntetőjogi törvényjavaslat még ismerte (70. §), és a részesek differenciált büntetési elvének áttöréseként azonos büntetéssel fenyegette, mint a tettest. A Csemegi-kódex azonban elvetette ennek törvényi szabályozását. E téma bővebb kifejtését lásd: Mészáros Ádám: A részesség. In: Tudományos Diákköri Szemle. (szerk. Badó Attila – Bóka János). Nyitott Könyv. 2003. 304–305. p.

⁶³ Németh Péter (szerk.) Büntető jog tára. Büntetőjogi döntések, rendeletek és értekezések gyűjteménye. VII. kötet. Khór és Wein. Bp., 1884. 313. p.

⁶⁴ BH 1995. 551.

A másik esetkör lényege, hogy minek minősül annak az elkövetőnek a cselekménye, aki a bűncselekményre már szilárdan elhatározott tettes cselekményét akképpen módosítja, hogy magatartásával a tervezett bűncselekménynek egy másik elkövetési módját ajánlja, azonban az ennek megfelelően kivitelezett bűncselekmény nem súlyosabb, mint az eredetileg szándékozott. Az e kérdéssel egyedül foglalkozó elméleti szerző, Nagy Ferenc újabban felbujtást vél – elvi szinten – megállapítani.⁶⁵

Mindkét esetkörben az a probléma, hogy a tettesnek a felbujtói nyilatkozat megtételekor már eleve van szándéka a bűncselekmény elkövetése irányában. Azaz a felbujtás lényegi eleme, a bűncselekményre vonatkozó akaratelhatározás kiváltása, legalábbis bizonytalan. Mindezen gyakorlati esetek megítélése mögött azonban – egy kivétellel – hiányzik a következetes elméleti megalapozás ténye, amely nem segíti elő a bírósági döntések egy nyomvonalba rendeződését. Tehát mindenképpen szükséges lenne egy olyan elméleti feldolgozásra, amely minden esetre megnyugtató megoldást kínál. Ezen elméleti alapoknak azonban meg kell felelni bizonyos követelményeknek. Mielőtt ezekre kitérnék, röviden ismertetem az ezt megalapozó gondolatokat.

Az emberi magatartást – mint ahogy már Platón is megfogalmazta és Freud is megerősítette⁶⁶ – valamely cselekvésre késztető, illetve gátló motívumok határozzák meg. Így a bűncselekmény elkövetését megelőzően is arról van szó, hogy bizonyos motívumok a bűncselekmény elkövetésére ösztönöznek, míg mások az ellen. E motívumok harcának az eredménye határozza majd meg magát a tettet. Ebben azonban meghatározó jelentősége van az ember szabad akaratának. Ez a rendszer nagymértékben támaszkodik Kant megállapításaira is az erkölcsi törvény lényegéről. Konkrét szerepet a dolgozat első részében felvázolt filozófiai fejtegetések a bűnrészesség körében tehát itt nyernek.

Bonyolultabb a helyzet, ha ebbe a képletbe beillesztünk egy külső személyt, aki valamilyen érdeke folytán e személyt befolyásolni akarja. Véleményem szerint e befolyásolás büntetőjogi megítélésénél komoly szerepet kell hogy kapjon annak időbelisége és jellege. A legegyszerűbb és legegyszerűbb eset az, ha e befolyásoló magatartás akkor jelentkezik, ha a másik személyben az elérni kívánt magatartás irányában nincsenek ösztönző motívumok, hanem ez a befolyásolás kelti fel ennek a csíráját. Ezután, amennyiben e befolyásolás kellően jó táptalajt nyert, a személyben feltehetően fellépnek további motívumok a magatartás irányába, illetve ezzel egyidejűleg ellentétes motívumok is. Végül, ha a cselekvésre ösztönző motívumok győznek, a befolyásolt személy elköveti a kívánt cselekményt. Ezt a büntetőjogra vetítve megállapíthatjuk, hogy ilyen esetben nincs aggály a felbujtás megállapítására.

Problémát azonban véleményem szerint annak a korábban már említett kérdésnek a megítélése okoz, hogy miként minősül annak a cselekménye, aki

– olyan személyt bujt fel, aki már úgymond teljesen elhatározta magát a bűncselekmény elkövetésére, illetve aki

⁶⁵ Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része. Kézirat. Szeged, 2004. 322. p.

⁶⁶ Freud, Sigmund: Pszichoanalízis. Kossuth. Bp., 1990. 38–39. p.

– olyan személyt bujt fel, aki még nem határozta el magát, de már foglalkozik a bűncselekmény gondolatával.

Ezen kérdés eldöntésére korábban két elvi alapon nyugvó álláspont alakult ki. Az egyik a szubjektivista alapú Urheber sein wollen teória⁶⁷ (bűnszerzővé lenni akarás), amelynek következménye, hogy a már teljesen elhatározott tettesre gyakorolt rábeszélés is felbujtásként értékelhető. Ez a teória azon túl, hogy teljesen szubjektív alapú, nem áll összhangban a felbujtás elkövetési magatartásával, a rábírással sem.

A másik a Feuerbach-féle kauzalitások teória, melynek lényege, hogy az olyan tettest, aki már teljesen el van határozva a bűncselekmény elkövetésére, nem lehet többé felbujtani, azaz a rábeszélés nem áll kauzális összefüggésben a bűncselekmény elkövetésével.⁶⁸ De ennek a teóriának a következetes érvényesítésével nem lehet szó pszichikai bűnsegélyről sem.

A probléma az, hogy az első teória a felelősségi kört túl tágra húzza meg, illetve a túl szubjektív elvek érvényesítése a büntetőjog területén nem mindig agálymentes. Azonban nem lehet teljesen érvényesíteni a másik teóriát sem, mivel ameddig a tettes nem követi el a bűncselekményt, addig nem biztos, hogy a szándéka végleges, illetve teljes volt. Másrészt, az olyan emberre, aki „már teljesen elhatározta magát a büntett elkövetésre” is hatással lehet (van) a más általi „rábírás”, mint további motívum. Ennek következtében nem lehet az ilyen ember felelősségét sem negligálni, sem olyan keretek közé szorítani, amely gyakorlatilag lehetetlenné teszi az általános érvényű felelősségrevonást. A probléma tehát több ponton jelentkezik. Egyrészt eleve vélelem a „már teljesen elhatározott tettes” kategóriája, mivel a cselekmény kifejtéséig nem lehetünk biztosak a szándék véglegessége felől. Ezen vélelem érvényesítése következtében abban az esetben, ha a már teljesen elhatározott tettes „felbujtóját” nem tekintjük büntetőjogi felelősnek, olyan cselekményt vennénk ki a felelősség köréből, amit véleményem szerint nem kellene.

De e vélelem a másik oldalról komolyabb problémákat is felvet, mégpedig a b) ponttal összefüggésben. A probléma ugyanis, hogy egy ember cselekvésének motívumait a cselekmény után, azaz utólag lehet feltérképezni. A büntetőjognak azonban olyan cselekményekre kell előre szabályt vagy elméletet felállítania, amelyek még nem történtek meg. Ebből az a probléma adódik, hogy nem tudhatjuk azt, hogy a „rábírás”, mint motívum nélkül a tettes elkövette volna-e a bűncselekményt, vagy sem. Viszont az elméleti szerzők elvi élel és általánosan felbujtónak tekintik azt, aki olyan személyt „bír rá” a bűncselekmény elkövetésére, aki habár még nem határozta el magát a bűncselekmény elkövetésére, de már foglalkozott az elkövetés gondolatával. Mint már utaltam rá, az elhatározott vagy el nem határozott tettes kategóriája csupán vélelem, mivel nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, hogy a szándéka teljes volt-e vagy sem. Nem lehet tehát megállapítani, hogy a tettes e nélkül a további „rábírás” nélkül is elkövette vol-

⁶⁷ Lőw Tóbiás (szerk.): i. m. 454. p.

⁶⁸ Lőw Tóbiás (szerk.): i. m. 454. p.

na-e a bűncselekményt. Azonban, ha erre a kérdésre tudnánk a választ, akkor eltérő eredményre jutnánk a két esetet illetőleg. Ha ugyanis a tettes e további „rábírás” nélkül is elkövette volna a bűncselekményt, akkor a „rábíró” magatartását nem felbujtásban, hanem pszichikai bűnsegélyben kellene megállapítani. Amennyiben azonban a „rábíró” magatartása nélkül nem követte volna el a tettes a bűncselekményt, úgy a rábíró felbujtás miatt kellene felelősségre vonni. A felvetett kérdést viszont utólag nem lehet megválaszolni teljes bizonyossággal. Mivel azonban az elméleti büntetőjogászok az ilyen esetben általában a felbujtást ismerik el, ezért ez, véleményem szerint egy nem kétségtelenül bizonyos ténynek az elkövető hátrányára történő érvényesítése, amely ellenkezik az in dubio mitius elvével. Ezzel az elvvel kapcsolatban a következőket érdemes megjegyezni. A büntető eljárásjogban érvényesül az in dubio pro reo elve, amely azt jelenti, hogy a kétség kívül nem bizonyított tény nem lehet az elkövető hátrányára figyelembe venni. Az anyagi büntetőjogban, legfőképpen a törvény által nyitva hagyott kérdések elméleti igényű megválaszolása során azonban érvényesülnie kell(ene) az in dubio mitius elvének, melynek lényege, hogy törvényi bizonytalanság esetén, elvi jelleggel (bár nem kötelezően) nem lehet olyan (akár értelmezési) szabályt felállítani, amely az elkövetőre nézve hátrányos helyzetet teremtet. Jelen esetben az ezen elvvel való ütközést az alapozza meg, hogy habár a mai magyar büntetőjog a bűncselekmény elkövetőinek egyenlő büntetési elvén (parifikáció) nyugszik⁶⁹, a bűnsegédi közreműködés általában enyhébben ítélandó meg, mint a felbujtó.⁷⁰

A lényeg azonban az, hogy mivel nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, hogy mi történt, illetve hogy mi történt volna, ha... (ezt Kant még a legszigorúbb önvizsgálat esetén sem tartotta lehetségesnek⁷¹), így e kérdés elméleti jellegű megoldására szükségképpen egy vélelmet kell felállítanunk. Ennek azonban olyannak kell lennie, amely egyrészt önmagával nem ellentétes, másrészt nem ellentétes azal, hogy az elkövető hátrányára nem írhat bizonytalan körülményt. Ezért véleményem szerint az a megoldás felel meg e kritériumoknak, ha az ilyen személy cselekményét pszichikai bűnsegélyben állapítjuk meg. Ennek magyarázata az a) esettel összefüggésben az, hogy amíg a cselekmény nem történik meg, addig nem lehet a szándékot lezártnak, véglegesnek tekinteni. Ebből következőleg, az akaratformálásba bekapcsolódó ösztönző motívum továbbra is szándékerősítőleg hat. Így megalapozott a pszichikai bűnsegély megállapítása. A b) esettel kapcsolatban pedig szintén arról van szó, hogy nem tudjuk, hogy a rábíró magatartás hiányában a cselekményt elkövették volna-e. Az bizonyos, hogy az elkövetőben már voltak motívumok a bűncselekmény elkövetése irányában, és hogy ezt formálta a rábíró a cselekvés irányába. Mivel azonban örök rejtély marad, hogy e rábírás nélkül mi történt volna, így az részesre nézve hátrányos elvi éllel kijelenteni, hogy a súlyosabbnak tekinthető elkövetői (azaz felbujtó) alakzat miatt tartozik felelősséggel.

⁶⁹ Btk. 21.§ (3) bek.: A részesekre is a tettesekre megállapított büntetési tételt kell alkalmazni.

⁷⁰ Btk. 87. § (3) bek., illetve BK 154. III. 5.

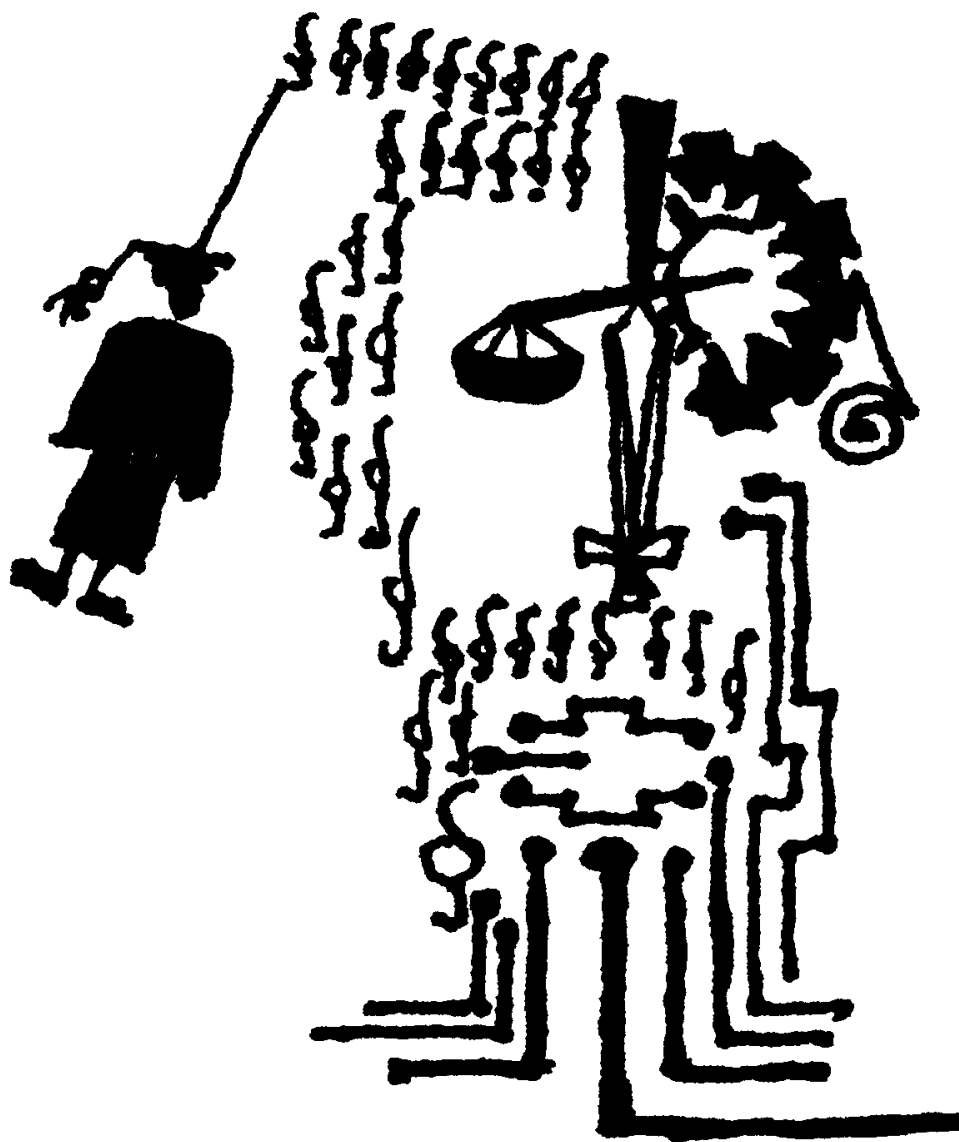
⁷¹ Kant: i. m. 1991/b. 36. p.

3. Összegzés

Az emberi akaratszabadság kérdésének megoldási kísérlete nyomán arra a következtetésre jutottam, hogy a büntetőjogi felelősség megalapozásához szükségképpen az indeterminista koncepció érvényesítése szükséges. Az akaratszabadság és a bűnrészesség viszonyának általam levont konklúziója az, hogy az emberi magatartás befolyásolásának ontológiája és ennek jogtudományi leképeződése között ellentét található. Ez az ellentét olykor hátrányos megközelítést eredményezhet a bűncselekmény elkövetői bizonyos csoportjára nézve.

Véleményem szerint a probléma a felbujtás értelmezése körül van. Mint láttuk, a büntetőjogi felelősség megalapozásához az indeterminista koncepció nyújt alapot. A felbujtást azonban általában olyan magatartásnak tekintik, amely mint döntő ok, lényegében meghatározza a tettes cselekményét. Amennyiben viszont a felbujtás meghatározza a tettesi cselekményt, akkor ennek az a következménye, hogy a felbujtó cselekménye szükségképpen determinálja a tettesi bűncselekményt. Véleményem szerint ilyen szükségképpen determinálás csak olyan esetben fordulhat elő, ahol a rábírt személy igazából nem rendelkezik akaratképzési vagy akaratnyilvánítási képességgel. Az ilyen személy rábírása bűncselekmény elkövetésére azonban az általános felfogás szerint nem részesi, hanem közvetett tettesi közreműködés. Magyarul a rábírás determináló hatása lényegében közvetett tettesi közreműködést eredményez.

Problémát jelent a „már elhatározott tettes” vélelme, illetve annak a személynek felbujtóként kezelése, aki olyan személyt bír rá a bűncselekmény elkövetésére, aki már foglalkozott a bűncselekmény elkövetésének gondolatával. Az ezek megoldására szolgáló elképzelésemet a fentiekben részletesen kifejtettem, itt csak annyit emelnék ki, hogy véleményem szerint a felbujtást, mint részesi közreműködést csak nagyon szűk keretek között vélem minden aggály nélkül megállapíthatónak. Az olyan esetekben, amikor nem teljesen biztos a felbujtás rábíró hatása, az in dubio mitius elvére hivatkozva az enyhébb, de bizonyosabb elkövetői alakzatot, a pszichikai bűnsegélyt vélem helyesnek megállapítani.

H. Szilágyi István grafikája